

Райдуга в решеті

КУПИТИ

Про книгу

Людині дано так мало дитячих років, але який глибокий слід залишають вони у долі! Адже саме з дитинства — і потяг до знань, і любов до своєї землі, і власна гідність, і всі таланти, якими потім засвітишся у цьому світі... Для широкого кола читачів.

Марина
ПАВЛЕНКО

Райдуга в решеті

Марина ПАВЛЕНКО
РАЙДУГА В РЕШЕТІ

Про дитинство Павла Тичини,
Надії Суровцової, Василя Симоненка,
Василя Стуса й Ірини Жиленко

ISBN 978-966-10-7458-2

Роман у повістинах

*Величезна подяка за допомогу
в написанні цієї книги:
Ірині Володимирівні Жиленко,
Іванові Дмитровичу Сидоренкові,
Марії Семенівні Стус,
Григорієві Андрійовичу Симоненкові,
Олексію Яковичу Щербаневі,
Василеві Григоровичу Бутові,
Ніні Іванівні Симоненко,
Миколі Даниловичу Сомові,
Оксані Василівні Поліщук,
Уманському Меморіальному музеєві-квартирі громадської діячки
і письменниці Н.В. Суровцової; Валентині Федорівні Кузьменко-
Волошиній,
Іванові Семеновичу Дробному,
Ользі Петрівні Павленко.*

ВІД АВТОРА

Ця книга — не лише спроба художньо осмислити драматичне для України ХХ століття через секрет унікальності таких величних літературних постатей, як Павло Тичина, Надія Суровцова, Василь Симоненко, Василь Стус та Ірина Жиленко.

Я ставила за мету дати якнайбільше правдивої інформації про своїх героїв — за спогадами, листами, щоденниками, нотатками, художніми творами. Факти, імена, події, навіть пісні, деталі пейзажу і побуту, особливості говірки — детально вивірені.

Книга не лише для дітей середнього та старшого шкільного віку. Вона може служити посібником для вчителів, учнів, студентів. Зрештою, вона легка для сприймання й цікава для будь-якого читача.

ХЛОПЧИК-КАМЕРТОН

(Павло Тичина)

Мені сниться
тая хата, де я жив.
Мені сниться
та вулиця, де ходив,
і ті люди,
і ті дерева...

Павло Тичина

«Добридень я світу сказав!»

Кажуть, що сьоме дитя в сім'ї — особливе. Бо сім — число сакральне, поєднує в собі час і простір, тіло й душу, небо й землю. Сім барв у веселки, сім нот у пісні, сім днів у тижня, за сім поколінь людина у собі несе пам'ять і відповідальність... А ще кажуть: «на сьомому небі», «за сімома замками», «сім раз відмір», «робота до сьомого поту», «у семи няньок», «сім п'ятниць на тиждень»...

І дуже добре, якщо ім'я дитяти співпадає з іменем святого, в чий день воно народилось. Бо той святий бере дитя під свою опіку.

Та, мабуть, Павлусеві ще не до того, що знайшовся у родині Тичин сьомим: після Василя, Проні, Полі, Михайлика, Ірини та Іванка. Потім народяться ще Оксана, Євген, Кость, Олександра, Наталя й Сергій. На жаль, з тринадцяти братиків-сестричок виживуть лиш дев'ятеро — на ті часи й так немало. Усі обдаровані, та один... Але й про це ще ніхто не знає, Павлусь тим паче. Хоча... Кажуть, що діти віком до семи (!) років бачать і розуміють більше од тата з мамою. Тільки згодом усе це десь дівається. То, може, Павлусь знає, якого саме числа він народився? Бо в майбутньому біографи сперечатимуться про точну дату його появи на світ: чи то 27 січня, чи — 28 січня, чи, як ще точніше покажуть згодом віднайдені документи, — 23 січня⁶? Як там не є, але все одно кожна з цих трьох дат пошановує святого Павла.

А чи знає Павлусь, що взимку того 1891 року в його рідному селі Пі'ски⁷ на Чернігівщині лежали глибокі сніги і тріщали морози? Ні, цього всього малюк пам'ятати ще не може.

Павлусева пам'ять починається весною.

Теплінь. Зелень. День. Блиск!

Навколо щось діється, щось відбувається, рухається, колишеться, звучить!.. Тьохкає, дзвенить, дзижчить, шелестить, хлюпоче!..

Павлусик вигуцикує-витанцьовує, і рветься кудись, і прагне, і виборсується з чиїхось рук. Маминих? Десятирічної сестрички Проні? Або й п'ятирічної Полі? Ясно лиш одне: ті руки — ніжні й люблячі, а обличчя довкруг — радісні й усміхнені.

Оно — як же потішно! — чийсь льолі миготять-біліють по сліпучо-зеленому! То шестирічний Михайлик і трирічний Івась борюкаються

на молоденькій травичці. Павлусь цього не усвідомлює ще. Але він уже все чує, все бачить!

— *А вже весна, а вже красна,
Зі стріх вода капле,
Зі стріх вода капле,
Зі стріх вода капле... —*

відлунює голос десь із Подолу.

— *Що вже сонце на горі —
Кусаються комарі,
Кусаються комарі,
Кусаються, п'ють,
Робить не дають!
Гу-у-у!.. —*

відспівує цілий гурт із протилежного кутка — Боднівки.

То десь далеко дівчата виводять веснянок.

— У-у-у! — пробує відгукнутися Павлусь, ринучи з рук усьому назустріч. Ухопити б у жменьки, притулити до щічок, спробувати на язичок!..

Ось його пригортають і несуть далі. Щось показують, щось ніжно примовляють: який же прекрасний світ!

Половина села Піски стоїть на густому сіруватому чорноземі, половина — майже на суцільному піску. Оце, Павлусю, наша хата: вона якраз посередині.

Вода!.. Затопило ближні городи, і їхнього трохи. То щороку вихлюпуються через вінця численні пісківські озера: Поділ, Топило, ще якісь. Навперейми озерам несуть свої весняні розливи річечки Недра і Трубіж, також завдаючи клопоту чиїмсь господарствам. Але ж — саява довкола! А пахне: свіжістю, сонцем, щастям, життям!..

...Так змалку відчути й запам'ятати, настільки яскраво і палко сприйняти!.. Ну, та й хіба ж не особлива дитина! І хіба ж не Добрий Ангел узяв його під опіку, якщо згодом своє знайомство зі світом Павлусь зуміє описати ще й такими — воістину небесними! — рядками:

Блакить мою душу обвіяла,

*Душа моя сонця намріяла,
Душа причастилася кротості трав —
Добридень я світу сказав!*

Пракорені

Що рядки Павлусеві такі «небесні», мовби навколо — не земля, а суцільний храм, воно й не дивно.

Бо ж тато, Григорій Тичина — псаломщик у Пісківській Свято-Троїцькій церкві, або просто дяк. 1877 року він ставним і веселим чорнявим парубком перейшов служити з Вишеньок до Пісок, де й зустрів свою долю.

Вродлива й добросерда, хоч і зовсім неписьменна мама Марія (в дівоцтві — Савицька) — теж із духовних: її тато Василь спершу був дяком у недалекій Рудьківці, потім — у Пісках. Рано осиротіла. Рано — у неповних шістнадцять — і заміж вийшла. Тож і до Тичин приросла, зріднилась із чоловіковим родом, як зі своїм.

А рід красеня Григорія сягає ще ого-го яких легенд та глибин! Його батько Тимофій (мама рано вмерла) — оно він, сивий-пресивий, на призьбі дрімає похитуючись — колишній дяк із сусідніх Марківців. Дід Михайло — диякон із ближнього села Ядлівки. А вже прадід Стефан — військовий товариш. Звідти ж, із Ядлівки, через прапрадіда, козака Гаврила, та Гаврилового батька, знатного військового товариша Федора (хтось із них мав і дворянське звання), тягнеться ниточка аж до Тичини Гната — що був полковим старшиною Богдана Хмельницького!

До таких деталей докопається уже Григоріїв правнук Юрій Тичина. Григорій же знає одне: на лубочній⁸ картині «Переяславська рада», що висить на стіні, той запорожець зліва — їхній предок. І що серед спадкоємців, які мають право на частину скарбів легендарного гетьмана Павла Полуботка⁹, є прізвища й Тичининих пращурів.

Григорій пишається родом, але, шкода, волелюбний дух, яким дихала Україна за Хмельницького та Гната Тичини, за століття неволі вивітрився. Григорій скрипку своєї тонкої душі вже потроху намагається налаштувати на імперський лад, рідне забуваючи. Вдягався не так, як звичайні селяни: та й на всіх фотографіях його

майбутніх дітей не побачимо сільської одежі — все «сюртуки» та капелюшки. Дружину кликав лиш на російський зразок: «Машею», до дітей лиш — «Міша», «Ваня», «Павлуша»... А прізвище «попанському» «підкрутив». От що воно таке — «Тичина»? А «Тичинін» — геть зовсім по-іншому зазвучало! Таки справді ліпше! Відколи змінив прізвище, наче аж вивищився над селом, наче аж ще ясніше заблищали його й без того добротні чоботи, посоліднішав елегантний піджак, посвітлішала й без того біла сорочка з високим аристократичним коміром...

Може, за цим хотів приховати свої злидні, бо які статки в дяка? Родина ж — ого-го! Не багато зиску й від учительювання (пісківських дітлахів учить просто у власній хаті), бо та праця радше для душі...

А може, таким чином хотів спекатися задавнених образ та розпачу від юнацьких несправджених надій? А було їх — бодай не згадувати! І на музику, й на малярство... Проте ні рідний батечко (той, що так невинно похропує оце на призьбі), ні татів брат дядько Хома через хазяйську роботу в науку юнака не пустили. Далі розмішування фарб в іконописній майстерні та ось — виспівування псалмів у Пісківській церкві (і того не було б, якби самотужки не склав іспиту на дяка!) — діло не пішло! Міг би — і не став!!! Ух, часом як насяде на Григорія відчай — на край світу забіг би, не знати, у чому кривду свою топив би!

Тільки й зосталась на згадку про ті мрії мистецькі чудна штукенція — камертон¹⁰. Стукнеш ним — і поллеться чистий і правильний звук — щоб інших настроїти на свою висоту!

Є ще в Григорія улюблена пасіка, плеканий власними руками сад. Бджолині дзвони і цвітіння саду — це як музика і барва, коло них собі почуваєшся мовби Творцем.

Та ще є в Григорія діти. Хтозна, чи пощастить до пуття повивчати їх, але, може, дасть Бог, котресь із них та здійснить батьківські сподівання?!. Тільки надіятись на Божу поміч! А він, як дяк, хвалу Богові денно і нічно у храмі воздаватиме. Та дітям імена підбиратиме за святцями.

Павлусь тими клопотами не переймається ще.

Казка пишеться далі

Всесвіт наш — це дивна казка,
Це одна з фантазій Божих,
А людина — сон найкращий
З-поміж снів його пригожих...

Павло Тичина.
«Я люблю казки чудові...»

...Та й те, що він сьома дитина, Павлусеві ще байдуже. Головне, що багато люблячих людей крутяться, мов планети, кругом нього. Схиляються над ним, підкидають, простягають руки...

Ось мама надягнула на хлопчика жовтогарячу шапочку з зав'язочками, а Проня піднесла братика до вікна:

— Ну, Павлусю, та дивись же! — постукує пальцем по шибці.

Ой, вікно ж яке — синє-синюще!

— Та ні, он туди дивись! — Проня показує вище, аж за тополлю. — На місяць повний!

Ось мама надягнула на хлопчика жовтогарячу шапочку з зав'язочками, а Проня піднесла братика до вікна.

Леле, та ж у місяця — шапочка! Така сама жовтогаряча, ото й тільки, що без поворозок!

І тягнеться хлоп'я крізь шибку до такого самого (ото й тільки, що космічного) немовляти і лепече щось невміло-незрозуміле. Може, тоді вже віршувалась у його лобатенькій голівці майбутня казочка «Ми кажемо...»: про сонце-Червону шапочку та місяця-вовка?..

Хто його зна. Бачимо тільки, що зараз і тішиться Павлусь, і сміється.

У місяця — шапочка!

А світ навколо розмивається, вигойдується, оченята Павлусеві плющатся... Го-о-ойда-да-а, го-о-ойдаша-а! Це вже колисочка любо поскрипує, і вже відносить вона дитинчатко в сон-дрімоту, веде у казку наступну.

— Пішла киця по води-и-ицю, та й упала у крини-и-ицю! — тихесенько заводить Проня, а менша Поля й собі норовить гойднути колисочку.

— Пішов котик рятував-а-ати, з води кицю витяга-а-ати! А-а, а-а-а!..

І вже й киця, і котик, і колисочка, і сестрички — всі «полюляли» кудись далеко, до місяця у вогняному чепчику. А по закутках хати (чи, може, самого сну?) снуються-вишіптуються майбутні рядочки: «Я люблю каз-ки чу-до-ві, / Я ко-хаю сні пре-кра-сні. / Ах, ме-ні від їх роз-га-док / На-со-ло-ди по-всяк-час-ні»...

— Хрестюся-молюся, на хресті спать ложуся, хрестом покриваюсь... — чути скрадливий мамин шепіт. Це вона, потай від чоловіка, проказує, крім молитви, ще й вечірнє замовляння, почуте від сільської знахарки Оксани.

Знати вона ще не знає, що колись Павло введе ці магічні рядки у свою щемку, сповнену любові до України поезію «Війна», тільки шелестить благально і тихо словами далі:

— ...Перший янгол двері відчиняє, другий янгол столи застеляє, Третій янгол хрещеному народженому рабу Божому щастя й долі шукає!

Пора й ходоньки-ходусі Павлику. Спершу — попід стіл пішки, за ніжки огранено-різьблені тримаючись. А там уже й мамі назустріч, в обійми її розкриті, в усмішку її безмежну!

— Ах, ти ж!.. — це вже тато його перехопив, руки «замочком» зчепив. — Пійма-а-ався!

— Кокольо́, ціціні́! — радісно вимагає Павлусь, пробуючи визволитись із захопливого «полону».

— Ага-а, відчини-и-и́ть?! Ось тобі!

Тато рознімає руки, син зі щебетом випурхує на волю, але вже за мить, під загальний щасливий сміх, знову намагається потрапити в татову «пастку»: цікаво ж! І весело як!..

...Аж дід Тимофій, що закуняв був сидючи, угрівшись біля печі, від гамору хатнього раптово прокидається:

— Га? Що таке? Ану, дайте мені його! — простягає зморщені долоні до внука.

І вже Павлусь кошлатить старому сиві брови, а хатою проміниться лагідна затишна благодать...

В космічному оркестрі

Невдовзі ранки у «затишній благодатній» хаті стали починатись високим і розкотистим:

— Дзі-і-інн-н-нь!.. Дзі-і-інн-н-нь!..

Ні-ні, спочатку, як і годиться, на Тичининські ворота ізлітав півень і горлав своє класичне «Ка-ка-рі-ку!» (пісківські півні часом «балакають» трохи «акаючи»).

Далі діти, як і годиться, вмиваються. Потім — за татовою настановою — сумлінно моляться перед іконами. Потім — на мамине запрошення — гурточком сідають за «сніданне», охайно підзбирують після себе крихти (тато каже, що хліб треба поважати). Далі чемно дякують і — хто куди.

Отоді й починається:

— Дзі-і-інн-н-нь!.. Дзі-і-інн-н-нь!..

То Павлусь уподобав дзвонити у широченну пилку, яку тато привіз із Чернігова й повісив у сінях. Цілі дні пилка сяяла своїм сталевосрібним блиском крізь одзяплені серед літа двері. Очей не відвести! А ранками Павлусь пробував те манливе срібло на слух:

— Дзі-і-інн-н-нь!.. Дзі-і-інн-н-нь!..

— Ой, цей мені Павлуша! — несердито бурчить зі світлиці тато.

— Та нехай уже! — лагідно впиняє тата жаліслива мама, прибираючи посуд. — Що там тобі, хай грається, хай дзвенить!..

Весело хлопчикові, що так гарно у нього вийшло! На radoщах, руки розставивши, летить-переливається стежкою до саду.

Завмер на хвилику: що то? «Ц!ц!ц!ц!ц!» — сонячно вицокує у траві далека цикада. Назустріч цьому легковажному вицокуванню із двору, від їхньої зозулястої, летить хазяйське й задумливе: «Коо-о-о-ко-ко-ко-о-о!» І все це — на тлі жвавого, ще не розмореного спекою зеленого

шуму татових яблунь. А над тими яблунями стелиться задумливе зозулине «Ку-ку»... Разом — наче оркестр якийсь. Мабуть, такий, якого тато ходили до поміщиків Раковичів слухать... («В космічному оркестрі» — так одна із Павлових поетичних книжок зватиметься колись!)

«Той, хто дивиться, і слухає, і жде, — тому дасться» — Павлусь ще не знає цього вислову поетеси Ірини Жиленко, бо й самої поетеси ще нема на світі: її молоду творчість пізнає Павло Тичина аж на схилі своїх літ, і високо оцінить, і похвалить, і захищатиме.

Але вже зараз Павлусеві усе навкруги так ЧУТНО, і все так ВИДНО! Так гарно, до болю гарно, тому чогось трохи й сумно... І все — наче крізь хлопчика проходить: сім барв, сім нот, сім днів світотворення, сім поколінь... Проходить, перетинаючись у ньому тисячами вражень-променів...

*Такий цей світ прекрасний,
Такий цей світ сумний,
Що я — то сокіл ясний,
То просто навісний!.. —*

напише Павло Тичина через багато років.

...А зараз малий Павлусь вихором зірвався — далі помчав!

— Тихо ти! Під косу влетиш! — впиняє його Мишко.

Павлусь загальмовує у густій зéлені, просто перед Мишковим «косінням».

Ого, як дотепно придумав старший брат! Прив'язавши складаного ножика до довгої палиці, він «викошує» кругом себе шпориш. А що ніжик у бур'яні застрягає-тупиться, то Мишко з кожним помахом ще й підсвистує: «Вж-ж-жіть! Вж-ж-жіть!» А ніжик у шпориші — блись-блись: хоч трави не здолає, але ж і сам не здається! Славно Мишко скумекав!

— Еж і я щось умію! — Павлусь швиденько переметнувся через перелаз. Тут, на руїнах старого погребя, підсідає він до напівзакиданого землею великого розбитого казана і — я-а-а-ак ударить-задзвонить у його ручки-кільця! Ще й приспівує — тієї, що й дяки, як приїздили до тата на храмове свято, на Трійцю:

*Стук-брязъ
В віконечко:
Вийди-вийди, сонечко...
Дай коню води-и...*

Мишко мимоволі спинився. Руки по-господарському на «руків'я коси» поклав. Єй же право, щось є в цьому співові, так би й слухав! Прямо до серця промовляє!

...Чого так вабить Павлуся залізо? Вже точно не через те, що залізо — це насамперед зброя. Завше є і буде Павло Тичина до зброї неприхильний, завше буде проти війни, проти руйнації. «Озлобленість не може бути джерелом творчості», — казатиме.

Манить дзвін розкотистий, непокірний. І коли дерев'яною іграшковою сокиркою бавиться, що і її тато із Чернігова привіз, — теж насамперед звуку дослухається. Ні, на вигляд орудує сокиркою точнісінько так, як і столяри місцеві: і на руку попльовує, і піт з чола утирає, і стружку відмітає. Але сам — на зір і слух перетворився, зосередився весь на кінчику бронзового леза: тук! Ні, тонше, гостріше треба: ц-ц-ц-цук! Ц-ц-цук!..

І чого йому все так радісно і, знов-таки, сумно-сумно при цьому дзвоні робиться?..

Мовби чує серцем, що не дано твердості заліза його тонкій натурі...

Тим часом ось уже в колисочці гойдається маленька сестричка Оксанка. І знов хатою ніжно стелиться «Пішла киця по водицю». А справжня киця грається внизу, на жовтій долівці, ловить пацьорки яскравої хустки, що звисають з колиски.

— Каця'! А куди ти! — лагідно свариться мама. — Оксинку мені розбудиш!

Киця шаснула в запічок, звідки вже почав свій вечірній концерт перший цвіркун. А мама тихенько, на здибках¹¹, іде викочувати з-під лавки лисого жовтого гарбуза: буде на вечерю каша!

Павлусь же сидить у своєму улюбленому закутку, під сволоком¹² на печі. Сам худюсінький, дрібненький (непроста, мабуть, «Павло» з латини перекладається як «маленький»!), тільки лобатий та зелені очиська на півлиця. Тут його «хата», його палати.

Саме піч послужила основою для Павлусевої першої картини. Придумав обвести вуглинкою тінь діда Тимофія, коли той заснув навпроти каганця. Дід як побачив потім свій сонний профіль з роззявленим ротом, — розсердився спочатку, але, роздивившись малюнок, визнав: таки ж схожий!

Звідси, ізвисока, гріючись у розстеленому просі, Павлусь усе чує, все бачить! І сині, аж чорні, замерзло-рипучі вікна, і тріскуче підморгування каганця на припічку. І далеке собаче валування (десь поросся кувікнуло — то вовк його поніс!). І сонне сокотіння прядок в іншій кімнаті: дівчата прийшли до Полі на досвітки, поклали свої кожушанки на скриню й про щось шепечуться.

Зі стелі спускається павучок, намагаючись приладнати свою нитку до Павлусевої свитки, що спочиває на жердці¹³... Мама завше наказує павуків не займати: «Викинь його легенько з віничка — хай лізе». Павлусь навіть не думає порушувати його павутинну «пісню»: просто з цікавістю її відслідковує. І чи не від маминих настанов, чи не від цієї тендітної павутинки потягнеться Павлова майбутня любов до всього живого: жалітиме не лише будь-яких тварин (про людей і казати нічого!), але й — найменших комашок. Це дуже помітно буде в його вірші «Курінь», де він спершу лагідно «воюватиме» з комахами, що заповнили його хатину, а потім так само лагідно схаменеться: «О моє хороше, вуска на носу! Може, борщ ти любиш? — завтра принесу!». Та найбільше це видно буде з Павлових — ах, чи можна в жорстокому світі бути аж таким вразливим, аж таким делікатним?! — учинків...

Оксанку змінив у колисочці братик Євгенко...

Якогось весняного ранку чотирилітній Павлусь прокидається від того, що на плече йому щось упало. Еж, та це — Євгенкова торохтілочка, кругленька, блискуча, на держаку!

А Женя з колиски рученята простягає: подай, мовляв, цяцю! Сміється беззубим ротиком. Павлусь і собі відсміхається: такий же хороший у нього братик! Наймиліший з усіх братів!

Змахнув іграшкою — і вже немовлячий сміх поладнався з мелодією торохтілочки. Євгенко й собі дослухається: і він дуже любитиме музику. А ще — свого брата Павлуса. Ціле життя цих двох єднатиме сердечна й міцна дружба.

— Та стій же, а то впадеш! — підтримує Женю «нянька» Поля. — А ти, Павлусю, побіжи до мами, вона тобі щось іскаже.

Хлоп'як радо, в самій сорочечці, дріботить у другу кімнату.

...Хай же біжить собі назустріч своїй найдобрішій у світі, людяній і хорошій мамі! Хай знов почує щось із її, як сам колись означить, «приголубливої» мови! Хай затримається ця прекрасна мить домашнього земного оркестру: лопотіння босих ніжок, братиків сміх, Полине ласкаве напучування, торохтілочка, шкварчання горщика, що його мама відсовує брачкою¹⁴ од вогню, мирний гомін родинного вогнища...

Хай!.. Бо майбутнє... Десь там уже воно готує хлопчиків свої оркестрові партії... Не завше будуть вони життєдайними та милозвучними... І ще колись так само дещо впаде від Євгена Павлові на плечі, але це вже буде зовсім не іграшка...

Нешкільна Павлусева наука

У першій кімнаті стояло дві довгих парти — Григорієва школа. Павлусь зі свого улюбленого куточка на печі пильно стежить за навчанням.

— «Буки», «он» — разом буде «бо»! — тикає указкою в книжку тато. Це так химерно звучать літери абетки (у школах російської імперії вчилися тільки російською мовою).

Діти старанно, аж потіють, гугнявлять услід:

— «Буки», «он».

«Буки — он», — пошепки вторить на печі й Павлусь.

— «Буки» — «он» — «глагол»: разом буде «Бог»! — пояснює Григорій Тичина.

Всі аж зраділи: диви! Щось і вийшло!

«Разом буде «Бог», — тішиться й Павлусь.

— А тепер давайте разом, — каже тато.

— «Буки» — «он» — «глагол» — «Бог»! — тицяючи в букварі указками, бурмочуть школярі. Вони так потомились, «наче підкочували під гору воза, покладеного камінням», — скаже Павло про це через роки.

«І я унизу підпирав воза», — додасть про себе.

Отак, «підпираючи», Павлусь непомітно й навчився читати. Сам від себе, на печі.

Правда, удома з читанням не розбіжишся. Але з тих небагатьох книжок, що були в хаті, кожна викликала в Павлуса захват і повагу. І «Києво-Печерська лавра», що лежить на припічку, де лампа. Її мама з Києва принесла, куди з односельцями ходила на прощу. І — Пронина книжка-календар із зображенням Ісакиївської церкви («Собору!» — завжди поправляє Павлуса Проня) на блакитному сундучку. А ще — «Тарас Бульба» Миколи Гоголя, що її тато, з Полею по черзі, уголос любив читати.

Не менше за книжку вабить Павлуса й розфарбована карта Палестини: на ній святі місця вказано! Не раз, умостившись на сундучку або на печі, бере він червоний та синій олівці й собі вимальовує на папері «святі місця», ніколи не бачені й манливі сині моря, а то й — знайомі пісківські гаї та поля.

— «Аз, «буки», «веди», «глаголь»,¹⁵ — мурмоче тихенько, щоб не привертати уваги до себе. Часом батьки чи сестри не докличуться, як треба куль соломи чи дрівець унести. Мовчить Павлусь, у свої букви, у свої розфарбовані країни-гаї полинув.

А то — малює і виспівує півголосом. Або тонко виводить пісню, почуту від Проні, котра вже у Києві служила і слух-голос теж мала винятковий: «По сінім волнам океана!» (Ах, і який же він — той океан?) Або — «Тече річка невеличка...»

Або — натхненно витягує ще одну прегарну мелодію, слинькаючи олівця.

— Зоре моя вечірня-а-ая, зійди над горо-о-ою!..

І гадає Павлусь, що це він співає пісню народну, сільську. І не має ще поняття про її справжнього автора — Тараса Шевченка. Не знає, що пісню цю написав «той дід з вусами», якого бачив на книжці в односельця Коцюра. Тоді Павлусь із Полею ходили з цеберкою до Данила Коцюра по воду: там, на піщаній частині Пісок, вода найсмачніша.

— Води з вашого колодязя татові забажалось! — сказала Поля.

А дід Данило їх ще й у хату запросив. А там із-за сволюка витяг якісь книги. На одній — портрет діда з вусами, в шапці:

— Це Тарас. Чуєш? Тарас.

— Тарас, — повторює Павлусь. — А почитати дасте?

І дуже скоро із «Кобзарем» жалібно співатиме Павлусева душа:

— «Катерино, серце моє!..»

А на старості занотує в записничкові: «Коли саме в мої дитячі роки глянув на мене із книжки Тарас Шевченко — не можу точно сказати. Пам'ятаю лише одне: він глянув несподівано».

Років у вісімнадцять Павло читатиме у рідному селі мамі й сільським жіночкам «Кобзаря», що його придбає у чернігівській земській книгарні. Як і Шевченко, Павло гарно співатиме й малюватиме і теж мріятиме вступити до Петербурзької Академії художеств (якби ж, як і Тарасові, трапились заможні друзі, щоб те навчання оплатили).

Про Тараса напише багато власних поезій і статей. Та й свого першого «серйозного» вірша створить саме під його впливом. Образ Шевченкової України ранній Тичина піднесе в своїх поезіях до нових, європейських висот. Саме в Шевченкових принципах шукатиме підтримки 1917 року, коли, після короткого спалаху волі, Україна знов опиниться на кривавій межі — уже більшовицької імперії... І коли вже відчує, що не зміг, не встояв, що самого його остаточно та імперія подолала, шукатиме й плекатиме Тарасів дух у творчості молодих... «Чудесно написано. Стисло. Всеоб'ємлюще. Крилато. У нього цей вірш іде від Шевченка», — такими якостями, як оцей його відгук про юного поета Василя Симоненка, Тичина визначатиме справжність чужих талантів.

Скільки житиме, намагатиметься пронести в собі Шевченків дух, ітиме у творчості й житті до Тараса. Хоч і збиватиметься у тій дорозі на манівці, але повагу й побожне ставлення пронесе через усе життя. Вважатиме його своїм духовним батьком: згодом у квартирі ушанованого академіка Павла Тичини на почесному місці, поруч із портретом мами Марії (татів портрет, на жаль, не зберігся), висітиме портрет Шевченка. І неспроста шевченкознавець Василь Пахаренко назве Тичину єдиною, крім поета Василя Стуса, постаттю, яка «успадкувала не якусь грань Шевченкової душі, а цілу душу».

Правда, за життя свого, здається, так і не дізнаються ні Павло, ні Григорій того знаменного факту, що — хоч на мить якусь — їхній рід таки перетнувся з Кобзарем. Що колись давно, ще 19 січня 1844 року,

в їхнього родича, священика з міста Ічні, чотириюрідного Павлового діда Тичини Гаврила Степановича, Шевченко... ночував!

Але зараз про Шевченка не бажано згадувати вголос. Це не сподобалось би міністерству освіти, чи пак — «міністерству просвещенія».

І слухняний «підданий» імперії та російської церкви тато Григорій Тичинін — не згадує.

Зате ніколи не остерігається дослухатися до свого улюбленого камертона:

— До... фа... до... Е ні, треба вище! До... до... фа...

— Григорію, а може, нехай і Павлусь із тобою? — лагідно озивається від печі мама.

Чи вона має на увазі, щоб син ішов із татом на Нову Басань, чи — щоб учився від нього брати потрібний тон, — Павлусеві однаково захопливо, однаково цікаво!

А в Нову Басань вони з татом невдовзі таки пішли. Замовити в шевця Дуги нові чоботи: і татові, й Павлусеві.

До містечка, відмахуючись ціпками од собак, ішли босими, а по містечку — взутими, у старих чоботях. Тато вчить: «Пожалій одежу-взувачку раз — вона тебе сто разів пожаліє».

Місто Павлусь бачив уперше. Хоч зовсім маленьким раз був із татом у Чернігові, а з мамою — на прощі в Києві, але самого міста ні тоді, ні тоді якось не запам'ятав. Тепер же ду-у-уже його вразили дощаті доріжки, вимощені по обидва боки вулички: це ж у болоті не загрузнеш! Невже і в Чернігові та в Києві таку вигоду придумали?

Дорогою тато балакав з Павлусем, як із дорослим. Він частенько так із ним балакав: золотий-бо у нього синок!

Тож не дивно, що, коли Дуга запросив гостей до хати, коли завелася така-сяка розмова, Григорій не втримався:

— О, мій Павлуша багато чого знає!

— Та ну?! — недовірливо звів брови швець.

— Авжеж! — гордо наполягав батько.

Дуга ж мерщій — на маленький портрет на стіні: «Ану, малий, скажи, хто це?»

Павлусь придивився... Це ж той самий, вусатий!!! Із «Кобзаря»!

— Похожий на Тараса, тільки дядько Тарас лисий, а цей ось у шапці! — випалив за мить.

І зашарівся од власної сміливості. Бо здебільшого був собі тихий та сором'язливий, недарма колись у бурсі вчитель Михайло Жук називатиме його «святим Павлусем», а польська родина, в якій квартируватиме в Києві, називатиме його «свенти (святий) Павел».

— Молодець, упізнав! — здивовано погодився швець. Чим збентежив хлопчика ще більше.

— Ага! А все-таки знає! Знає, я ж казав! — аж підростав на radoщах тато.

— Я й Данила Коцюра знаю! — осмілів зарум'янений Павлусь.

Шевцеві брови злетіли ще вище, а тато, зам'явшись, поспішно промурмотів:

— А сходи-но, синку, лучче погуляй!

Радий, що позбувся загальної уваги, Павлусь вискочив у двір. Стрибати наввипередки з хазяйськими хлопчиками на одній нозі.

Фарбований горобець

Невдовзі чекає на Павлуса й справжнє шкільне навчання. Але поки що домашнє життя-буття котиться своєю натоптаною, але, ой, якою у всьому новою, цікавою для Павлуса стежечкою.

Ось тато купив у Києві (за 50 копійок чи то й за цілого карбованця) гармонію. Грає на ній, а діти хором підспівують. «Хуторок» або якої-небудь сільської.

А ще тато вчить Павлуса відтворювати дзвони лаврської церкви. Хоч і зажурений, бо має таку халепу! Адже недавно дорогою на ту ж таки Нову Басань згубив... свого чарівного камертона!.. Це ж треба, Господи, — мовби щось рідне втратив! Наче втратив сподівання — світлі, високі, чисті, як і дзвін загадкового камертона. Ніби якісь надії обірвалися на півдорозі, захрясли у сліпій дорожній пилюці... А в пилюці вже, звісно, хіба зазвучиш?

Бідкався Григорій довго й тяжко, не раз ходив шукати — марно... Ет, як мовлять піщани, хоч і горе, а кажи «гоп»! Мусив гамувати музичну спрагу без камертона.

Коли напідпитку, міг і вночі розбудити дітей, щоб, диригуючи, заспівати з ними «Тече річка невеличка...» чи «Спи, младенец мой прекрасный...».

Десь у Пісках весілля — може цілу ніч сидіти на призьбі:

— А йди, Павлушо, послухай!

Ось виграє-вимовляє на всеньке село кларнет, ось — перегукуються гармошка з барабаном та скрипкою. Їх перебиває розкотистий хор свашок:

*Наша скриня та дубовая,
Ой куди ти наготована:
Чи в ліс, чи в діброву,
Чи до свекра в комору?*

Взагалі ж тато пишається своїм родинним хором. Всі його діти помагають йому співати і в церкві. Дуже тонко почуває музику і не зносить найменшої фальші.

Або кличе тато Павлуся інше послухати: на колодках¹⁶ біля сусідів Романенків парубки в два голоси імітують ліру. Один гуде, інший — співає жалібно. Ти ба, щось і викублилося, вийшло!

От би й собі навчитися! От би й собі уміти: не тільки ліру, а й усе-все навчитись відтворювати!

А тут у Пісках диво сталось: десь так 1898-го, після десяти років будівництва, нарешті нову церкву завершують! Хреста золотять, стіни фарбують, у кунполі¹⁷ малюють!..

Павлусеві біля київських майстрів — як у раю. Йому й до цього не давала спокою цвинтарна капличка на старому церковищі. Там на синьому жертovníку намальована чаша з квітками. Така ж, як і на хатній скрині, тільки вдома, на скрині, квітки повні, як живі півонії, а тут — наче розтяті уздовж. Милувався картиною і мріяв: «Як же гарно вміти малювати!»

А тут — пощастило! І фарбу колотить, і білило розмелює, і всіма очима-вухами-нюхом-дотиком вбирає таємниці священного малярського мистецтва. Чорну фарбу роблять, замочивши в борщі¹⁸ маслини. Точніше, їхні камінчики (кісточки). А жовтуваті, вохристі барви — з глею, що його викидають при копанні колодязя... Святих треба малювати лиш чистими, без домішок, фарбами: жовтими,

синіми, жовтогарячими, зеленими, коричневими, фіалковими, бурячковими, часом — білими...

А вже як почали малювати в церкві голуба, що летить над водою!.. Павлусеві аж серце терпло, і здавалось, що то не Дух Святий — він сам розкрилився високо в небі...

*Не Зевс, не Пан, не Голуб-Дух, —
Лиш Сонячні Кларнети.
У танці я, ритмічний рух,
В безсмертнім — всі планети.
Я був — не Я. Лиш мрія, сон.
Навколо — дзвонні згуки,
І пітьми творчої хітон,
І благовісні руки...*

Цим віршем відкриється 1918 року Павлова перша поетична збірка — «Сонячні кларнети». Закінчиться вона поемою «Золотий гомін», якою Тичина привітає першу спробу України здобути незалежність і в якій — теж «літатимуть» серед церковних дзвонів пречисті голуби.

Але один випадок боляче вразив Павлуса. Красильник, що із Києва, усе якихось гідких пісень співав щовечора на гульках. Тато пісні ті ненавидів, казав, що вони неблагопристойні, і скоренько при них кликав дітей із призьби до хати... Так от, красильник той задля жарту взяв і викрасив горобця. Пофарбована пташка із коричнево-сірої одразу стала яскравою. Але злетіти вже не могла. Безпомічно билася-борсалась на землі. Потім попурхала кудись у кущі... Що з нею далі — хто знає...

Всім було смішно, а Павлусеві — мов ніж у серце!

Все життя поставатиме у його пам'яті та химерна картина. І завжди при ній стискатиметься його молоде, дочасно зболене серце.

...Крилатого птаха — в'язкою фарбою!.. Чи не так станеться і з самим Павлом? Чи ж майбутній совецький режим не обліпить (і хитрістю, і залякуванням, і примарним добробутом-славою) стрімкі душевні Генієві крила? Чи ж не покрис їх кривавою фарбою з бронзовим полиском, чи ж не змусить стати таким-от трагічним птахом? Наче той камертон, згубиться талант на півдорозі, захрясне

у сліпій та глухій дорожній пилюці, в якій — не почувеш, не заспіваєш, не прозвучиш...

«Усе буде набагато складніше», — скажете ви.

Так. Але ж фарбовані крила злетіти уже не зможуть...

Святі моці

У що граються дякові діти?

Як і всі: у квача, в опуки¹⁹, в гилки, в куці-баби. Узимку зліпить кожен із кизяка таку собі «ковганку». Заморозить уночі надворі та й — з'їжджає донесхочу в засніженій Тищєнковій долині... А яким щастям стали ковзани з липового дерева, на лезах від коси! Прицюрувала мама ті ковзани Павлусеві на ноги, вивела на ковзанку, штовхнула в спину легенько: «З Богом, Павлуню! З Богом!»... Спершу ноги роз'їжджались на всі боки, а потім так наловчився, що вже на одній нозі міг проїхати ковзанку від краю до краю!

Але часто ігри дякових дітей таки відрізняються од звичайних.

І не тільки тому, що навряд чи є ще в кого з дітей, як-от у Павлуса, батькова гармонія. Чи скрипочка з дощечки. І вже точно ні в кого, як-от у Павлуса, не мокне зараз у пляшці, шкурка на барабан. Хведось Рябко з їхнього кутка дістав хлопчикові обрізок заячої шкурки. А що треба її розмочити, то Павлусь укинув шкурку в пляшку з водою і закопав у хаті під лавкою — тісю, що на ній спав колись покійний дід Тимофій. Бо ж добре буде, як у Павлусевому оркестрі, крім гармонії та скрипочки, ще й бубон вибиватиме!

А то, бува, гуляє Павлусь на вигоні, про який напише колись знаменитий вірш «На майдані коло церкви...». Вигін і справді видатний: розходиться у світи аж п'ятьма дорогами, наче до п'яти різних континентів, куди дійде колись слава Павла Тичини...

Павлусь же цього не відає. Гуляє собі та — як розспівається! І все божественних, жалісних. Чогось якраз на душу лягло те, що тато в Київському церковному хорі почув і під гармонію вдома виводив:

— Седє Адам проти рая і плакася го-о-орько!..

Церковнослов'янської мови, що нею завше правиться, Павлусь часом не розуміє, хоч і шпарить нею справно. В дорослому віці Павло, разом з братами Євгеном та Іваном, відстоюватимуть право людини

розмовляти з Богом рідною, українською мовою. Навіть сперечатимуться щодо цього з братом Михайлом.

Але зараз так виспіває, як завчив, і серцем чує, що ой, дуже приkre мав би згадати Адам, «протирая»!..

Потім хлопчик, увійшовши в смак, зі слізьми почав панахидної:

— Скажи мя, господі, кончину мою!.. І число дне-е-ей моїх!..

Аж тут під'їздить підводою дядько з ближнього хутора. Спиняє коняку: «Тпру! Та стій! Ич, яка!». Тоді до Павлуся:

— А де тут псаломщик? Біжи скажи, нехай скоренько виходить батько та сідає на воза, а потім і до попа. Печатать треба!

Павлусь вихором летить до хати, в клуню чи й у церкву за татом. Викличе тата, той скоренько — на воза...

— Нью-о-о, сіра! Да ньо, бодай тебе! — І лиш закуріло.

Павлусь же тішиться, бо він уже знає, що таке «печатать». Ду-у-уже цікаво! Це значить, тато проспівують жалібно разом із попом над могилкою. А тоді піп заступом²⁰ — цюк-цюк навхрест у головах могилки, цюк-цюк — у ногах, цюк-цюк — по боках: от і запечатано! Після цього душі зразу стає легше!

Одна з найщасливіших розваг дякових і всіх сільських дітей — щорічний урочистий церковний похід за село, до колодязя в Криничній. Воду святити. Прикрашений задля свята рясними рушниками, колодязь аж проміниться від радості, від чистоти, від людської вдячності. Цей колодязь-«краницю» Павлусь, уже будучи семінаристом, навіть малюватиме в листах до рідних. А зараз він помагає татові й попові. Тримає, піднімає, подає, що треба. Навколо все звучить, і відповідає, й освячується... Це ніби гра, але — набагато краще. Бо почуваєшся причетним до якогось священного, таємничого дійства!..

А то, бува, приїде з Ядлівки татів двоюрідний брат, також дяк. Із малим, десь Павлусевого віку, сином. Посидівши гарненько за столом, починають вони хвалитись: хто з синів краще співає з батьком на криласі, хто ліпше знає, що за чим по порядку.

— От мій — дак усе чисто знає! — б'є себе в груди Григорій. — Ану, скажи, що співається після «Апостола»?

Павлусь каже.

— А що після «Єдинородного» зветься?

Павлусь і те каже.

— А що...

Павлусь усе-чисто знає і каже. Куди до нього малому гостеві!

— О, та з цього вийде архієрей²¹! — «здається» дядько.

Мама ж вручає «архієреєві» глека й посилає на город — нащипати лободи на борщ.

Григорій проводить сина вдоволеним поглядом.

А після свят, коли перепадала якась цукерка, Павлусь та Іванко придумали нову забаву. З оцієї гарної обгортки, на якій намальований хлопчик у блакитних штанцях і жовтих, із пряжками, черевиках, вони зроблять... святі моці!!! Обгортку гарненько скрутили, поклали в коробочку (скринька для моців у церкві «ракою» зветься). Вкопали «раку» там, де й сиділи, — у глиняну призьбу.

— Як полежить оцей покійник двісті років, тоді з нього вийдуть «моці», — сказав Іван.

Павлусь, утішений дивом, яке вдасться побачити їм через двісті років, побіг услід за братом гуляти.

Проте вже хвилин за п'ять узяла його нетерплячка, чи то пак «скушеніє»:

— Еж, певно, вже моці й готові?

— Пійдем розкопаєм! — Іванко й собі не втерпів.

Коло призьби... Клята курка вигребла коробку, і вже розкльовувала!

— Закопаймо в гною! — знов мудро зміркував старший брат.

Так і зробили. А поки «моці» вилежуються в купі гною, варто провчити безбожницю-курку!

— Куд-ку-дак! Куд-ку-дак! — наробила галасу шкідлива птиця й дременула з подвір'я.

— Що це ви робите? Все кругом поодзяплювано, порозкидувано, а ви — за курми ганяєте?

То вийшла їхня кохана мама і лагідно дорікає.

Іванко з Павлусем засоромились і сховались за хатою.

Про «моці» в гною та про курку, гуляючи, хлопці забули, проте увечері в хаті чекала їх нова прикрість.

Мама сиділа на лавці над подовбаною долівкою, тримала в руках пляшечку. Крізь гірке хлипання примовляла:

— Урік-урочище, біг вовчище... через пожарище. Всі люди глянули — осміхнулись... І з вас, народженого раба Божого, уроки минулись!..

— Мамо, та це ж я... на бубон... Мені дав Рябків Хведось!.. — винувато пояснює Павлусь.

— Як візьму лозину та виб'ю бубна тобі на спині! Думала — хтось зумисне підкинув, наврочив, і посиплються нещастя, мов оріхи в полив'яну миску! Збиралась по шептуху йти! — полегшено, але трохи й сердито, сплескує руками ненька. — Дякуй Богові, що батька нема вдома. Він би з тебе шкуру зняв за таке. Для справжнього бубна. Як же це можна?!

Тата Павлусь боїться не дуже. Тато не вредний. «Був він і добрим, і строгим, цілими годинами скупченим в собі», — занотує про тата через багато років. «Веселим та енергійним», — додасть кілька рисочок і брат Євген.

Але є в ньому щось таке... Образи якась чи що... Тоді може й випити, і — «зірватись». Тоді під гарячу руку ліпше йому не потрапляй. Павлусеві упам'ятку той єдиний раз, коли п'яний тато спересердя... навіть маму побив!.. «Дев'ять душ треба годувати! Дев'ятеро душ!» — кричав тоді по хаті. Грошей у них завше малувато — «без грошей — дурному брат», — жартувала мама. Але ж — не битися через це!.. А горілку... Її Павлусь зненавидить на ціле життя!

Згадка про той випадок і зараз нагнала сльози на очі Павлусеві. Як шкода їхньої доброї мами! Тим паче, саме на ній завжди більшість хазяйської праці: якщо дід Тимофій був надзвичайно роботящий, все чисто помагав, то з тата господар — такий собі...

Павлусь забрав у мами пляшечку, викинув у помийницю. Ну його, цей бубон! А щоб розвеселити матусю, ліпше прокаже улюблений родинний жарт. Цей жарт брати-сестри придумали з маминих же незвичайних словечок, яких понабирала вона хтозна-відки. «Перегулюється (вигулюється) небо», «проманіжити», «окалавуритись», «переменджигується»... Слівця дітям страшенно подобались. Павлусь перенесе їх навіть у свої майбутні поезії. «Розпрозорюватися», «бездорож», «безводяно», «хмаріти», «загніт», «напашений», «придолинок», — це в Тичининих віршах од неї, од рідненької мами!

Тож тепер Павлусь, повагавшись, сійнув хитруватою усмішкою:
— Біжіть, мамо, а то самовар перегулюється, треба окалагуритись чашками, щоб вода не переменджигувалась!..
Марія й собі нарешті всміхнулась. Повернулася до хатніх справ.
...За вікном *переманіжувалось* від розімлілого за день призахідного сонця тепле, *напашене* вечірнє небо.

Райдуга в решеті

І сміх, і дзвони, й радість тепла.
Цвіте веселка дум...
Сум серце тисне: — сонце! пісне! —
В душі я ставлю — вас я славлю! —
В душі я ставлю світлий парус,
бо в мене в серці сум.

Павло Тичина.
«Закучерявилися хмари...»

Скоро Павлусеві й до школи. «Хто ўчиться, той не мучиться», — так принадно казав про школу дядько Савицький. Павлусь не певний. Бо чув, як тато сварився на Іванка, що, вслід за Мишком, уже вчився у Чернігівській бурсі: «Дві двійки, негідник, привіз!». Павлусь зазірав і в корзину плетену (братові замість сундучка), і в кишені його пальта, перекинутого на жердку, — ніде тих «двійок» не познаходив, але помітив, що Іванко був невеселий. Отже, дядькова примовка не завжди правдива?

Зате сільська поговорка про те, що хоч би скоріш земля крутилась, — чиста правда. Бо ж до школи так хочеться, що й не знати як!

У Пісках зовсім недавно, 1897 року, було відкрито земську початкову школу. Простору, світлу, на високому підмурку. Дерев'яну, майстерно обкладену жовтою цеглою. З грубкою в кожному класі. Ще й з молоденьким садом. Завідувати школою і вчителювати приїхала молоденька, висока, русява, не по-сільському вбрана учителька — Серафима Миколаївна Морачевська. З роду видатного учителя-словесника Пилипа Морачевського, котрий переклав українською мовою Біблію і Святе Письмо. Певно, предок Пилип страшенно засмутився б, якби дожив і побачив, що родичка українською може тільки розмовляти, а писати й навчати вміє і мусить лише російською.

Але простив би Серафимі, коли б дізнався, що, попри все, вона зуміє всіх учнів зростити великим українськими патріотами.

Її скромна дідівсько-батьківська садиба в Шестовиці й багата садиба видатної діячки Софії Ліндфорс (у заміжжі — Русової) в Олешні розміщені поблизу: біля Чернігова, на правому березі річки Десни. Майбутня культурницька співпраця (в українському журналі «Світло») з Софіїним чоловіком, ученим-фольклористом Олександром Русовим і в самого Павла уже не далеко: почнеться за якихось п'ятнадцять літ.

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.

ridmi
ТВІЙ УЛЮБЛЕНИЙ КНИЖКОВИЙ

КУПИТИ